

<https://doi.org/10.56514/cch.121.03.07>

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Výzkum dějin druhé světové války a diplomacie v díle Jana Němečka

JINDŘICH DEJMEK

Už téměř tři dekády uděluje Akademie věd České republiky vynikajícím historikům i dalším významným badatelům z oblasti společenských věd prestižní Medaili Františka Palackého.* Dne 4. září 2023 byl tímto významným oceněním odměněn historik, jehož přínos pro poznání české historie v letech druhé světové války příliš nezaostává za vkladem zakladatele moderního českého dějepiscetví pro zmapování historie středověké. Podobně jako Palacký při studiu starší národní historie pochopitelně nezačínal na „zeleném drnu“ a mohl v mnohém navázat na výsledky prací osvícenské i romantické vědy, navazoval Němeček ve svém zkoumání tzv. druhého odboje a jeho širokých mezinárodních souvislostí na díla svých předchůdců. Stejně jako Palacký, který pobytem v řadě domácích, ale především zahraničních archivů a pečlivou prací s nově objevenými prameny vytvořil podstatně ucelenější obraz národní minulosti od raného středověku na práh 16. století, i Němeček díky olbřímí heuristice a v neposlední řadě pečlivé ediční práci znásobil naše dosavadní vědomosti o souboru problémů, označovaných jako „československá otázka“ v letech druhé světové války.

* Tento text vznikl původně u příležitosti udělení medaile Františka Palackého Janu Němečkovi 4. 9. 2023 a pro tištěnou podobu byl upraven a doplněn.

Jan Němeček se narodil 30. května 1963 v Pardubicích, a po absolvování tamního gymnázia vystudoval v letech 1982–1987 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy češtinu a dějepis. Už jeho úspěšně obhájená diplomová práce o Pardubicku v době nacistické okupace a tamním národním odboji přitom ohlašovala vážný zájem o problematiku historie druhé světové války a především její české, resp. československé „složky“, který rozvíjel – a rozvíjí – po celý svůj plodný badatelský život. Korespondovaly s ním ostatně i práce, jejichž úspěšnou obhajobou získal další akademické tituly a hodnosti. Na základě obhájené disertace o československém odboji v Polsku v roce 1939 mu byl přiznán titul CSc. (1999). Po úspěšné obhajobě rozsáhlé monografie o československo-polských vztazích exilových reprezentací pak v roce 2002 získal titul DrSc. Kniha o aktivitách exilové československé zahraniční služby *Soumrak a úsvit československé diplomacie* mu pak umožnila v roce 2009 získat veniam docendi pro moderní československé dějiny na jeho alma mater.

Více než tři a půl desetiletí trvající badatelská, autorská, editorská, pedagogická a v neposlední řadě organizační aktivita Jana Němečka přinesla různorodé výsledky, jež zde pochopitelně není možné podrobně analyzovat. Abychom přitom lépe pochopili její skutečný význam, je třeba připomenout, v jaké situaci se český výzkum druhé světové války i tzv. druhého odboje na přelomu osmdesátých a devadesátých let, kdy Němeček začínal svou profesní dráhu, nacházel. Po úspěšném rozběhu této složky historické disciplíny v šedesátých letech se normalizační režim se svými čistkami i striktními ideologickými limity postaral, aby řada zásadních témat z období let 1938–1945 zůstala neprozkoumána, či byla jejich interpretace (namnoze založená jen na znalosti kusé materie) zkreslována a retušována oficiální výklady, předurčovanými ideologickými postuláty vládnoucí strany. Z velké části toto konstatování platilo i pro zkoumání různých složek odboje domácího.

Výzkum mezinárodních souvislostí zápasu za obnovu Československa po roce 1939 pak od roku 1970 prakticky zcela ustal. Klíčové fondy, ať již úřední či personální provenience, byly většinou badatelů uzavřeny, s čímž ostatně korespondovalo i umlčení těch českých (a částečně i slovenských) badatelů, kteří tato témata studovali v předcházejícím období. Tato situace (odlišující se mimo jiné i od situace v jiných postkomunistických zemích někdejšího „východního bloku“) byla pak určující pro badatelské vykročení mladých historiků, kteří na pole vědy vstupovali prakticky současně s pádem režimu – a tedy i otevřením nových, do té doby nepředstavitelných možností. Vědecká kariéra Jana Němečka a její hmatatelné výsledky v podobě řady knih, edic, mnoha desítek odborných studií, vystoupení na desít-

kách vědeckých konferencí je do jisté míry i excelentní personifikací snah této generace.

Při souhrnném pohledu na rozsáhlé Němečkovovo dílo je nutno připomenout alespoň to nejpodstatnější ze dvou jeho složek – výsledky bádání v podobě větších monografií a práci ediční, která nepochybně usnadní další studium příslušných témat příštím generacím historiků.

Většina badatelské aktivity Němečka – historika byla od samého počátku devadesátých let zaměřována na dosud zanedbávanou politicko-diplomatickou dimenzi „druhého“ odboje, i když ho – jak ostatně napovídala i autorova knižní prvotina, věnovaná plukovníku Mašínovi¹ – nikdy nepojímal odtrženě od reality domáci, protektorátní i rezistenční. Jeho hlavním tématem se nicméně staly některé podstatné složky odboje zahraničního, mj. sledování politiky velmocí vůči tzv. československé otázce, studium vztahů česko-slovenského a polského zahraničního odboje, a v neposlední řadě také zcela nové osvětlení vnitropolitického vývoje našeho exilu i jeho vnitřních konfliktů. Prvním významným rezultátem tohoto bádání se stala monografie *Od spojení k roztržce* (2004), zabývající se vztahy československé a polské exilové vlády, mj. – poprvé v tomto rozsahu u nás – i různými fázemi projektů tzv. konfederace, jež byly nakonec opuštěny pod tlakem Moskvy.² Němeček v té době významně přispěl – formou analytických studií, i podílem na edicích, o nichž se ještě zmíním – i k lepšímu poznání politiky velmocenské, především sovětské a také francouzské. Důležitým pendantem těchto studií se pak staly dvě monografie, napsané za spoluautorství Jana Kuklíka, a věnované vnitropolitickému vývoji československého exilu. Nejprve to byla kniha o vztazích Edvarda Beneše a Milana Hodži ve sledovaném období (1999), později podrobná publikace o různých skupinách, oponujících „mainstreamové“ složce odboje, od roku 1940 přirozeně vedené exilovým prezidentem Benešem (2003).³

Postupně zrající historik se ani v dalších letech nepřestal věnovat zásadním problémům či složkám mezinárodního rozměru „druhého“ odboje, ať šlo již o politiku britskou, sovětskou či naposledy zcela průkopnické prozkoumání role, jakou sehrála fašistická Itálie ve dnech Mnichova a následujícího období Druhé republiky, kterou (opět v kooperaci s J. Kuklíkem) dokonce prezentoval v podobě anglicky

1 Jan NĚMEČEK, *Mašínové. Zpráva o dvou generacích*, Praha 1998.

2 TÝŽ, *Od spojení k roztržce. Vztahy československé a polské exilové reprezentace 1939–1945*, Praha 2003.

3 Jan NĚMEČEK – Jan KUKLÍK, *Hodža versus Beneš*, Praha 1999; TÍŽ, *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939–1945*, Praha 2004.

vydané monografie.⁴ Dvě knihy však současně ukazují, jak historik na základě vskutku tvrdé, systematické archivní práce dospěl i k celistvějším pohledům syntetizujícím. První z nich, *Soumrak a úsvit československé diplomacie* (2008), zmapovala nejen situaci této důležité složky státní správy v momentu německého vpádu do českých zemí v březnu 1939, kvazi-legalizovanému zřízení tzv. protektorátu (jak napovídal její podtitul), ale ve skutečnosti nabízí pohled na podstatně širší horizont. V podobě prezentace situace jednotlivých zastupitelských úřadů a jejich dalšího osudu je tu totiž čtenáři nabídnuta složitá mozaika různých postojů a politik, jimiž řada vlád (zdaleka nejen v Evropě, ale i v dalekém zámoří) reagovala na události jara 1939, jež Evropu definitivně nasměrovaly k nové zničující válce.⁵ Klíčovým autorským vkladem se pak Němeček podílel i na rozsáhlé monografii *Dlouhé stíny Mnichova* (2011, spolu s J. Kuklíkem a J. Šebkem), která poprvé v české historické literatuře představila v ucelené podobě čtenáři – také na základě rozsáhlého zahraničního výzkumu – jak vlastní průběh krize v roce 1938 a její bezprostřední následky, tak i složitý diplomatický zápas, který musely vést různé československé vlády od roku 1940 – a to až do roku 1973 – o právní likvidaci mnichovské dohody.⁶

Druhou, nesmírně závažnou složku Němečkovy historiografické aktivity tvoří práce ediční, některými historiky sice neprávem podceňovaná, z dlouhodobého časového horizontu ale zásadní, což koneckonců ukázaly mj. i některé edice samotného Františka Palackého. Už jako mladý badatel se Němeček významným způsobem podílel na sestavování důležité dvousvazkové sbírky dokumentů, nově osvětlujících československo-sovětské politické vztahy v letech 1939–1945, která mj. podstatným způsobem verifikovala tuto důležitou složku „diplomatického“ rozměru československé otázky ve sledovaném období.⁷ Autor později participoval i na podobné publikaci s dokumentací, týkající se relace s gaullistickým exilem francouzským.⁸

4 Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK, *In the Shadow of the Fasces, I, Italy and the Destruction of Czechoslovakia 1938/1939*, Roma – Prague 2019.

5 Jan NĚMEČEK, *Soumrak a úsvit československé diplomacie. 15. březen 1939 a československé zastupitelské úřady*, Praha 2008. Dodejme, že v současné době autor pracuje na jakémsi pendantu k této knize, monografii o úloze československých diplomatů v odboji domácím.

6 Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK – Jaroslav ŠEBEK, *Dlouhé stíny Mnichova. Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopady na Československo*, Praha 2011.

7 Srov. *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945*. Svazky 1 a 2. Eds. J. Němeček, I. Štoviček, H. Nováčková, M. Tejchman. Praha 1998–1999.

8 Srov. *Československo-francouzské vztahy v diplomatických jednáních 1940–1945*, eds. J. Němeček, H. Nováčková, I. Štoviček, J. Kuklík, Praha 2005.

Především však stál s dalšími mladšími kolegy počátkem druhé poloviny devadesátých let u zrodu rozsáhlého projektu *Dokumentů československé zahraniční politiky*, který zamýšlel (tehdy ještě za aktivní spoluúčasti českého ministerstva zahraničních věcí a dalších institucí) poskytnout podstatnou sumu materiálů k této složce státní politiky od zrodu republiky až do komunistického převratu. Bylo přirozené, že se Němeček ujal zejména zpracování série B této sbírky, přinášející mnoho set dokumentů o zahraniční politice československé exilové vlády (ale v širším smyslu i o mezinárodním postavení exilu obecně) od jeho formování až po konec války, který přinesl naplnění zásadního postulátu československého odboje, totiž obnovu státu se v zásadě demokratickým, pluralitním systémem. A je třeba konstatovat, že – na rozdíl od méně šťastného osudu série A této sbírky – Němeček s několika málo spolupracovníky dokázal „svoji“ část projektu realizovat. Dnes do úplného dokončení této série chybí již jen poslední dva svazky s dokumenty z roku 1944.⁹

Důležitý protějšek *Dokumentů* představuje druhá pramenná sbírka, u jejíhož zrodu stál rovněž Jan Němeček a na jejíž realizaci se opět podílel zásadním způsobem, totiž edice stenografických *Zápisů ze schůzí československé vlády v Londýně* od jejího zformování v polovině roku 1940 do likvidace tzv. exilového státního zřízení o pět roků později. I v tomto případě dostal každý příští badatel druhého československého odboje zásadní pomůcku, která umožňuje osvětlovat nejen politické a diplomatické aktivity exilové reprezentace v tomto období, ale lépe poznávat i některé složky odboje vojenského, vztahy s domácí rezistencí atd. I tento projekt, k němuž v evropské historiografii nalézáme jen nemnoho podobně důkladných paralel, byl Němečkem a jeho spolupracovníky doveden – publikováním sedmi objemných svazků – ke zdárnému konci.¹⁰ Pro úplnost pak v souvislosti s Němečko-

9 Srov. *Dokumenty československé zahraniční politiky. Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády 1939–1940*. B/1, eds. J. Němeček – J. Kuklík – J. Štoviček et alii, Praha 2002, a další svazky. Zatím jako poslední byl v roce 2020 publikován svazek B/6 k první polovině roku 1945 (*Dokumenty československé zahraniční politiky. Československá zahraniční politika na sklonku války 1945*, B/6, eds. J. Němeček a kol., Praha 2015). Autor ovšem zatím zahájil – publikováním dokumentů z druhého pololetí roku 1945 – i sérii C, jejímž záměrem je uveřejnit diplomatickou dokumentaci z let tzv. třetí republiky. Srov. J. NĚMEČEK a kol., *Dokumenty československé zahraniční politiky*, Svazek C/1. Československá zahraniční politika po osvobození 1945, Praha 2022.

10 Srov. J. NĚMEČEK – J. KUKLÍK a kol. (eds.), *Zápisů ze schůzí československé vlády v Londýně*. Sv. I. 1940–1941. Praha 2008. Poslední, šestý svazek, přinášející dokumentaci z roku 1945, byl publikován v roce 2015. Jednou z mála adekvátních zahraničních paralel je (už rovněž dokončený) polský projekt: *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, eds. W. Rojek et alii, Kraków 1994–2008.

vou ediční aktivitou ještě připomeňme jeho zásadní podíl na vydání některých důležitých narativních pramenů, např. deníků archiváře a diplomata Jana Opočenského, vzpomínek velvyslance a politika Juraje Slávika a v neposlední řadě edici části memoárů diplomata Jaromíra Kopeckého.¹¹

Letmé připomenutí Němečkových nejdůležitějších knih a kritických pramenných edicí samozřejmě zdaleka nemůže zachytit plný profil výsledků jeho tvorby a tím méně prokreslit komplexní obraz jeho více než pětaticetileté pracovní aktivity.¹² Zůstaneme-li ještě u publikovaných odborných rezultatů jeho studia, je třeba připomenout jeho vystoupení na mnoha desítkách domácích i zahraničních konferencí, na nichž seznamoval kolegy především s různými složkami aktivit druhého československého odboje a jeho problémy. Nežrádka se přitom ujal redigování příslušných kolektivních monografií, které z těchto symposií, seminářů a občas i neformálních pracovních setkání vznikly.¹³ Němeček také publikoval mnoho desítek odborných studií, týkajících se různých aspektů domácího a především zahraničního odboje v letech druhé světové války, ale i o problematice s ní přímo související, např. geneze a realizace transferu Němců a podobných problémů. Širší součástí jeho tvorby se pak stala i řada textů, přednášek a několika reprezentativních katalogů, určených pro širší publikum. V době, kdy je historické vědomí veřejnosti utvářeno spíše historickými seriály či (často ovšem drasticky zjednodušující) publicistikou, nelze podobnou popularizační složku jeho tvorby nežli ocenit.

Pokusil jsem se ve svém krátkém textu připomenout především ty části z Němečkovy rozsáhlé aktivity, které – v podobě tištěných prací, knih, studií a rozsáhlých pramenných sbírek – znamenají trvalý vklad do našeho poznání české (a slovenské) stopy druhé světové války. Není to volba náhodná, profil každého skuteč-

11 Srov. např. Jaromír KOPECKÝ, *Ženeva. Politické paměti 1939–1945*, ed. J. Němeček, Praha 1999; *Válečné deníky Jana Opočenského*, eds. J. Kuklík – J. Čechura – J. Čechurová – J. Němeček, Praha 2001; Juraj SLÁVIK, *Moja pamät – živá kniha. Moje poslanie vo Varšave 1936–1939*, ed. J. Němeček a kol., I–II, Bratislava 2010–2014, a další.

12 Je potřeba také upozornit, že za svou odbornou práci Jan Němeček obdržel již řadu ocenění, počínaje prestižní polskou cenou Nagroda Główna im. W. Felczaka i H. Wereszyckiego v roce 2003 (kterou obdržel od Jagellonské univerzity a Polskiego Towarzystwa Historycznego jako druhý zahraniční historik za knihu *Od spojení k roztržce*) přes řadu cen Akademie věd ČR až po nejvyšší resortní vyznamenání *Zlatá lípa ministra obrany ČR* v roce 2020 a medaili ministra zahraničních věcí ČR *Za zásluhy o diplomacii* v roce 2021.

13 Srov. např. J. NĚMEČEK (ed.), *Mnichovská dohoda – cesta k destrukci demokracie v Evropě*, Praha 2004; J. NĚMEČEK a kol., *Československo a krize demokracie v Evropě ve 30. a 40. letech XX. století*, Praha 2010; J. NĚMEČEK a kol., *Československo-sovětská smlouva 1943*, Praha 2014; J. NĚMEČEK – I. KOUTNÍKOVÁ – J. ŠITLER et alii, *Sweden's World War II. Dilemmas, Case study: Czechoslovakia*, Prague 2020, a další.

ného historika vytváří primárně jeho *dílo*, které konec konců předkládá nejen svým současníkům, ale zanechává i příštím generacím. Pro jakýkoliv komplexnější profil tohoto velkého historika by ovšem bylo potřeba podobně připomenout i další součásti jeho aktivity, jež tu již můžeme pouze vyjmenovat. Patří k nim jeho dlouhodobé působení pedagogické, spojené primárně s vyučováním na mladé pardubické univerzitě v jeho východočeském rodišti od roku 2003, ale také na jeho alma mater pražské. Je třeba k nim přiřadit různé aktivity organizační, mimo jiné podíl na pracích několika mezinárodních historických komisí, např. česko-polské, česko-slovenské a donedávna i česko-ruské. Patří do nich ovšem i jeho dlouholetý a nezanedbatelný podíl na řízení jeho primárního dlouhodobého pracoviště, Historického ústavu AV ČR,¹⁴ kde od roku 2003 téměř dvě desetiletí řídil oddělení dějin 20. století a plných sedmáct let – v letech 2005–2022 – byl zástupcem, resp. statutárním zástupcem dvou z ředitelek, resp. ředitele tohoto pracoviště.

Není pochyb, že vklad Jana Němečka především do poznání široce chápané historie druhého odboje je naprosto zásadní. I když jeho dílo samozřejmě není zdaleka ukončeno, již nyní tvoří více než důstojného pokračovatele tradice, kterou kdysi na tomto poli vytvářeli např. již zvěčnělí Jan Křen, Václav Kural či plejáda autorů v čele s Eduardem Táborským, pracujícím v exilu. V širším smyslu, v duchu určité jednoty obou národních zápasů za vznik a později obnovu moderního demokratického československého státu pak navazuje na často nejednoduchou cestu historického bádání, kterou již před takřka sto lety pokládali např. Jaroslav Wersadt, Jaroslav Papoušek a mnozí další. Zatímco v primární, faktografické rovině Němečkovy práce dokázaly zaplnit mnohá z „bílých míst“, která v poznání nedávné minulosti existovala po pádu komunistického režimu, v rovině sekundární, edukativní a popularizační vytváří zásadní překážku pro všechny nové přepisovače historie, kteří se ji pokoušejí vulgárně dezinterpretovat ať již v duchu falešné politické korektnosti, či svých politicky účelových představ.¹⁵ Za obé, ale i za mnoho dalšího si Jan Němeček plně zaslouhuje nejen Medaili Františka Palackého, jehož národní demokratický odkaz příkladným způsobem rozvíjí.

14 V Historickém ústavu AV ČR pracuje Jan Němeček od roku 1995.

15 Podobným hrubým zkreslením je např. soustavné přirovnávání invaze vojsk Varšavského paktu do Československa v srpnu 1968 k německému zničení Česko-Slovenska v březnu 1939 a následnému etablování semigenocidního protektorátního režimu.